

Massimo Preite

Uniwersytet Florencki Université de Florence

Dziedzictwo przemysłowe na tle krajobrazów kulturowych przekształcających się w sposób organiczny w kontekście wpisu Zagłębia Górniczego Nord-Pas de Calais na Listę światowego dziedzictwa UNESCO

Le patrimoine industriel au sein des paysages culturels évolutifs en marge de l'inscription du Bassin Minier Nord-Pas de Calais à la Liste du Patrimoine mondial de l'UNESCO

Abstrakt

Dziedzictwo przemysłowe reprezentuje tylko niewielka część dóbr wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO. Niemniej jednak przypisanie dawnych obiektów przemysłowych do kategorii krajobrazów kulturowych stanowi z doktrynalnego punktu widzenia ważny przełom w rozwoju pojęcia krajobrazu, zasad jego zachowania i wzorców zarządzania. Artykuł podzielony jest na trzy części – pierwsza to prezentacja i porównanie kilku krajobrazów przemysłowych wpisanych na Listę światowego dziedzictwa, druga to ocena skuteczności nowej kategorii „krajobrazów kulturowych przekształcających się w sposób organiczny” (dodanej w 1992 r. do pierwotnych kategorii – zabytków, zespołów i miejsc zabytkowych) we wspieraniu propozycji wpisów krajobrazów przemysłowych na Listę UNESCO, trzecia to przegląd problemów metodologicznych i pojęciowych wywołanych przez rozpatrywane kandydatury.

Słowa kluczowe: dziedzictwo przemysłowe, dziedzictwo górnicze, krajobrazy kulturowe, obiekty UNESCO

Résumé

Le patrimoine industriel ne représente qu'une petite fraction des biens inscrits à la Liste du Patrimoine mondial de l'UNESCO. Néanmoins, l'inscription d'anciens sites de l'industrie dans la catégorie des paysages culturels marque un tournant significatif, d'un point de vue disciplinaire, en ce qui concerne l'évolution de la notion de paysage, les principes de sa conservation et ses modèles de gestion. L'intervention sera articulée en trois volets : d'abord l'illustration et la comparaison d'un certain nombre de paysages industriels inscrits à la Liste du Patrimoine mondial de l'humanité; en suite l'évaluation de l'efficacité de la nouvelle catégorie des « paysages culturels évolutifs » (introduite en 1992 à côté des catégories d'origine – monuments, ensembles et sites) à soutenir les candidatures à l'UNESCO des paysages industriels; en fin une panoramique sur les problématiques méthodologiques et conceptuelles soulevées par les candidatures en cours.

Mots-clefs : patrimoine industriel, patrimoine minier, paysage culturels, sites UNESCO

Model referencyjny

Wpis Zagłębia Górniczego Nord-Pas de Calais na Listę UNESCO w 2012 roku był bezprecedensowym wydarzeniem, do którego odwołują się wszyscy eksperci zaangażowani w promocję i waloryzację krajobrazu przemysłowego. W tym samym roku przypadała również 20. rocznica oficjalnego wprowadzenia (1992) nowej kategorii do Listy światowego dziedzictwa, tj. kategorii „krajobrazów kulturowych”, w której znalazło się przedmiotowe zagłębie. Przytaczany wpis jest też ważny dlatego, że stanowi okazję do zweryfikowania funkcjonowania samej kategorii –

Un modèle de référence

L'inscription en 2012 du Bassin Minier Nord-Pas de Calais à la Liste de l'UNESCO constitue une expérience de référence dont profitent tous les experts engagés dans la promotion et la valorisation du paysage industriel. À bien voir, 2012, l'année d'inscription, a été aussi le 20ème anniversaire de l'introduction officielle, en 1992, d'une nouvelle catégorie d'inscription à la World Heritage List (WHL) : celle des « paysages culturels », qui est celle à laquelle le Bassin Minier a été inscrit. Pourtant l'inscription du Bassin Minier est d'autant plus significative qu'elle constitue

20 lat po wprowadzeniu – jej efektywności i zdolności do przyjmowania zgłoszeń z kręgu dziedzictwa przemysłowego. Analiza powstania kategorii zabrała by dużo czasu, dlatego przytoczę jedynie pokrótce jej podstawowe cele:

- Przede wszystkim stanowi kolejny etap rozszerzenia pojęć „zabytki – zespoły – miejsca zabytkowe” zawartych w Konwencji z 1972 roku. „Krajobrazy”, nowa kategoria wprowadzona w 1992 roku, pozwala na zgłaszanie propozycji reprezentujących bardziej rozległe obszary, których walory uzasadniające kandydaturę powinny być analizowane pod szerszym kątem, umożliwiającym ich pełne zrozumienie.
- „Krajobraz” jawi się ponadto jako sposób na lepsze wspieranie zgłoszeń stanowiących przejawy tzw. „dziedzictwa mieszanego”, które można jednocześnie zakwalifikować do dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Na jeszcze większą uwagę zasługuje pojęcie „krajobrazu kulturowego przekształcającego się w sposób organiczny” będące radykalnym *novum* w porównaniu z bardziej tradycyjnymi definicjami „krajobrazu” kładącymi nacisk na walory estetyczne, mianowicie parkami i ogrodami zaprojektowanymi i utworzonymi w sposób zamierzony przez człowieka. Krajobraz, który przekształcał się w sposób organiczny, to „wspólne dzieło przyrody i człowieka... obrazujące ogrom różnorodnych interakcji zachodzących między człowiekiem i środowiskiem naturalnym”. Co więcej krajobraz taki określa się jako „żywy krajobraz, który zachował aktywną rolę społeczną we współczesnym społeczeństwie”¹.

l’occasion de vérifier, après 20 ans de son introduction, l’efficacité de cette nouvelle catégorie et son aptitude à supporter les candidatures du patrimoine industriel. Il serait très long d’en examiner la genèse. Je résume les exigences fondamentales auxquelles elle était censée répondre :

- Avant tout, elle représente une étape ultérieure de la progression « monument – ensemble – site » prévue par la Convention de 1972. Le nouvel échelon introduit en 1992 – celui des « paysages » – permet d’envisager la candidature de territoires plus vastes, dont les valeurs qui la justifient exigent d’être appréhendées sur une grande extension pour être pleinement saisies.
- En outre le paysage se propose comme l’outil pour mieux soutenir les candidatures des « patrimoines mixtes » qui relèvent, en même temps de la culture et de la nature .

Mais ce qui me semble encore plus remarquable est la notion de « paysage culturel évolutif » qui introduit une nouveauté radicale vis-à-vis des notions plus traditionnelles de « paysage », où la valeur esthétique est dominante, à savoir les parcs et les jardins clairement définis et intentionnellement créés. Le paysage culturel évolutif est défini comme « *ouvrage combiné de la nature et de l’homme... qui recouvre une grande variété de manifestations interactives entre l’homme et son environnement naturel* ». En plus, on parle du paysage évolutif comme d’« *un paysage vivant qui conserve un rôle social actif dans la société contemporaine* »¹.

Tous ces concepts marquent un écart très net par rapport à la notion traditionnelle du beau paysage (« *del bel paesaggio* »), héritage d’une culture visuelle, liée surtout à l’image et dérivée du genre paysagiste en peinture : un paysage, donc, compréhensible en termes esthétiques. Par contre, le paysage culturel

1. Ironbridge – pierwszy na świecie most żelazny zbudowany w 1779 r. przez Abrahama Darby’ego III. Fot. M. Preite, 2006

1. Ironbridge – le premier pont au monde réalisé en fer par Abraham Darby III en 1779. Phot. M. Preite, 2006

2. Przemysłowa osada Saltaire, zbudowana w 1851 r. przez Sir Titusa Salta, to wyjątkowy przykład filantropijnego paternalizmu z poł. XIX wieku. Fot. M. Preite, 2009

2. Le village industriel de Saltaire, bâti en 1851 par Sir Titus Salt, est un exemple exceptionnel du paternalisme philanthropique du milieu du XIXe siècle. Phot. M. Preite, 2009

Wszystkie te koncepcje wyraźnie różnią się od tradycyjnego wyobrażenia pięknego krajobrazu („*del bel paesaggio*”), będącego spuścizną kultury wizualnej, związanej przede wszystkim z obrazem i wywodzącej się z pejzażu jako gatunku malarskiego – zatem krajobrazu rozpatrywanego pod kątem walorów estetycznych. Krajobraz kulturowy odsyła tymczasem do innych znaczeń – do pojęcia krajobrazu żywego, interakcji wywoływanych przez jego formy, jego aktywnej roli społecznej itd. Po 20 latach dobrze będzie przyjrzeć się, na ile efektywna jest rozpatrywana tu kategoria krajobrazu.

Trzy pytania

Pierwsze pytanie – czy kategoria się sprawdziła? Odpowiedź na nie jest łatwa. Po przeanalizowaniu zagadnienia wyraźnie widać, że krajobrazów kulturowych wpisanych na Listę światowego dziedzictwa jest znacznie więcej niż tych, które zostały oficjalnie uznane za przynależące do tej kategorii:

- w 2002 roku (zatem 10 lat później) 30 krajobrazów zostało oficjalnie uznanych za „krajobrazy kulturowe”, choć liczba krajobrazów mogących przynależeć do tej kategorii była bliska 100, niemniej wpisano je do innych kategorii (np. do kategorii „miejsca zabytkowych”);
- analiza przeprowadzona w 2009 roku wykazała, że liczba wpisów krajobrazów kulturowych sięgała

renvoie à d’autres caractères : à une notion de paysage vivant, à l’interactivité de ses manifestations, à son rôle social actif, etc. Après 20 ans, il semble pertinent de s’interroger sur l’efficacité de cette nouvelle catégorie de paysage.

Trois questions

Première question : a-t-elle bien réussi ? La réponse n’est pas simple. Des études font remarquer que les paysages culturels inscrits à la WHL sont beaucoup plus nombreux que ceux qui ont été officiellement reconnus dans cette catégorie :

- en 2002 (dix ans après donc) 30 « paysages culturels » étaient officiellement reconnus, alors qu’on estimait à environ 100 ceux qui auraient pu appartenir à la catégorie, mais qui se trouvaient inscrits dans d’autres (celle des « sites » par exemple) ;
- une autre étude, en 2009, a fait ressortir que les inscriptions qui relevaient de la catégorie des « paysages culturels » s’élevaient à 360, mais qu’une partie seulement était officiellement reconnue en tant que tel.

Vingt ans après l’introduction de la nouvelle catégorie, 69 « paysages culturels » ont été inscrits ; ils représentent le 11,8% du total des nouvelles inscriptions après 1992 (583) et le 7,4% du total des inscriptions à la WHL (936) en 2012². Aussi, peut-on dire que la catégorie a plutôt bien marché, mais que

360, choć tylko część z nich została oficjalnie uznana jako takie.

20 lat po wprowadzeniu nowej kategorii na Liście światowego dziedzictwa zostało wpisanych 69 „krajobrazów kulturowych”; stanowią one 11,8 proc. wszystkich nowych wpisów dokonanych po 1992 roku (583) i 7,4 proc. wszystkich wpisów (936) w 2012 roku². Można zatem powiedzieć, że kategoria raczej

beaucoup de paysages continuent à être inscrits sous d'autres catégories que celle de « paysages culturels ».

Seconde question : est-ce que le nombre des paysages industriels inscrits en tant que « paysages culturels » est inférieur à celui qu'il pourrait être, comme c'est le cas pour les paysages en général? Si l'on considère le patrimoine industriel inscrit à la WHL, il est évident que de nombreux paysages de

pomyślnie zdała egzamin, choć wiele krajobrazów nadal jest wpisanych do innych kategorii niż „krajobrazy kulturowe”.

Drugie pytanie – czy liczba krajobrazów przemysłowych wpisanych jako „krajobrazy kulturowe” jest niższa niż powinna być – tak jak to jest w przypadku krajobrazów ogólnie? Patrząc na dziedzictwo przemysłowe reprezentowane na Liście UNESCO nie ulega wątpliwości, że wiele krajobrazów przemysłowych nie zostało określonych jako takie. Przede wszystkim należy wziąć pod uwagę wpisy dokonane przed 1992 rokiem, zatem przed wprowadzeniem nowej kategorii krajobrazów:

- Røros w Norwegii (1980): obszar obejmujący miasto i okoliczne tereny związane z górnictwem. Działalność górnicza ukształtowała krajobraz kulturowy, stanowiący wyjątkowy przejaw funkcjonowania kopalni i górniczej osady, który można ocenić jedynie pod kątem walorów krajobrazowych.

l'industrie ne sont pas mentionnés en tant que tels. Avant tout il faut considérer les inscriptions avant 1992, avant, donc, l'introduction officielle de la catégorie des paysages :

- Roros en Norvège (1980) : le site comprend la ville et les sites environnants liés à la production minière. Ces activités ont façonné un paysage culturel

3. New Lanark jest wyjątkowym przykładem XVIII-wiecznego fabrycznego miasteczka, położonego w malowniczym szkockim otoczeniu. Założone zostało w 1785 r., a przędzalnie bawełny, zasilane kołami wodnymi, użytkowano od 1786 do 1968 r. Na początku XIX w. budynki fabryki stanowiły jeden z największych obiektów przemysłowych na świecie i były próbą wcielenia w życie utopijnej myśli Roberta Owena (1771-1858)

3. New Lanark est un exemple exceptionnel d'un village du moulin du 18ème siècle, situé dans un paysage écossais pittoresque. Le village a été fondé en 1785 et les moulins à coton, alimentés par des roues à eau, étaient opérationnels de 1786 à 1968. Au début du XIXe siècle, les bâtiments de l'usine constituaient l'un des plus grands groupes industriels au monde et représentaient une application de la pensée utopique de Robert Owen (1771-1858)

- Ironbridge (1986): dolina rzeki Severn uznawana za kolebkę rewolucji przemysłowej. Wielki piec hutniczy w Coalbrookdale, zbudowany w 1708 roku, był pierwszym piecem służącym do wytopu żelaza z użyciem koksu, a most w Ironbridge, zbudowany w 1779 roku przez Abrahama Darby'ego III, był pierwszym na świecie mostem żelaznym (il. 1).

Poza powyższe wymienionymi ikonami dziedzictwa przemysłowego są jeszcze inne krajobrazy, takie jak krajobraz zakładów metalurgicznych wzdłuż Dale czy krajobraz Blist Hills, wiktoriańskiego miasteczka wynalazków.

Po 1992 roku wiele miast i kompleksów dziedzictwa przemysłowego zostało wpisanych do kategorii „zespoły” i „miejsca zabytkowe”, choć pod każdym względem stanowią „krajobrazy”: kopalnie w Rammelsberg i Goslar (1992) oraz robotnicze miasteczka w Crespi d'Adda (1995), Saltaire (2001, il. 2) i New Lanark (2001, il. 3) to rozmaite miejskie krajobrazy powstałe na gruncie różnych ideologii społecznych – katolickiej myśli Alessandro Rossiego, autorytarnego paternalizmu Titusa Salta i utopijnego socjalizmu Roberta Owena. Wszystkie zacytowane przykłady to miejskie krajobrazy przemysłowe, które zostały wpisane do innych kategorii niż „krajobraz kulturowy przekształcający się w sposób organiczny”. W odpowiedzi zatem na drugie pytanie należy podkreślić, że liczba krajobrazów przemysłowych oficjalnie wpisanych jako „krajobrazy kulturowe przekształcające się w sposób organiczny” nie odzwierciedla wszystkich krajobrazów przemysłowych wpisanych na Listę światowego dziedzictwa.

Wreszcie, trzecie pytanie – w jakim stopniu kategoria „krajobrazy kulturowe”, w zaproponowanej postaci, zachęcała do zgłaszania propozycji wpisów krajobrazów przemysłowych na Listę światowego dziedzictwa? Z pewnością ten, kto opracował kategorię krajobrazów kulturowych, nigdy nie zakładał, że będzie stosowana w odniesieniu do krajobrazów przemysłowych. Wpisy krajobrazów przemysłowych do kategorii krajobrazów kulturowych bardzo często były postrzegane jako przykłady „odstępstwa od normy”, a nawet skrajnej interpretacji granic kategorii.

Całkiem niedawno (2011) stwierdzono, że „krajobrazy kulturowe często odzwierciedlają szczególne techniki długotrwałego wykorzystania gruntów... Stała obecność tradycyjnych form wykorzystania

offrant un aperçu unique du fonctionnement des mines et de la ville minière, qui peut-être apprécié seulement à l'échelle paysagère.

- Ironbridge (1986) : la vallée du Severn est réputée comme le berceau de la révolution industrielle. Le haut-fourneau de Coalbrookdale, créé en 1708, a été le premier à produire de la fonte au coke et le pont d'Ironbridge est le premier pont au monde réalisé en fer par Abraham Darby III en 1779 (ill. 1).

Mais, derrière ces icônes du patrimoine industriel, il y a des paysages, celui des activités métallurgiques tout au long du Dale et celui d'invention du village victorien de Blist Hills.

Après 1992, on trouve un certain nombre d'inscriptions de villes et de complexes du patrimoine industriel dans les catégories des « ensembles » et des « sites », alors qu'ils constituent des « paysages » à tous les effets : les Mines de Rammelsberg et Goslar (1992) et les villages ouvriers de Crespi d'Adda (1995), de Saltaire (2001, ill. 2) et de New Lanark (2001, ill. 3) qui proposent une variété de paysages urbains découlant des différentes idéologies sociales qui les ont générés : la pensée catholique de Alessandro Rossi, le paternalisme autoritaire de Titus Salt et le socialisme utopique de Robert Owen.

Tous les cas cités constituent des paysages urbains industriels qui sont inscrits en dehors de la catégorie des « paysages évolutifs ». Donc, en réponse à ma seconde question, on peut retenir que le nombre de paysages industriels officiellement inscrits comme « paysages évolutifs », n'est pas inclusif de tous les paysages industriels présents à la WHL.

Enfin, troisième question : jusqu'à quel point la catégorie des « paysages culturels » s'est révélée appropriée, dans les termes dans lesquels elle a été définie, à encourager l'inscription des paysages industriels à la WHL ? Certainement, qui a élaboré la catégorie des paysages culturels n'a jamais envisagé son application aux paysages de l'industrie. La candidature des paysages industriels au sein des paysages culturels a très souvent représenté une utilisation « hétérodoxe » de la catégorie, voire « border line ».

Encore très récemment (2011), on a pu affirmer que « les paysages culturels reflètent souvent des techniques spécifiques d'utilisation durable des terres... L'existence continue des formes traditionnelles d'utilisation des terres soutient la diversité

gruntów zapewnia zachowanie różnorodności biologicznej w licznych regionach na świecie³. Niezależnie od tego, czy chodzi o plantacje kawy na Kubie, pola ryżowe na Filipinach, tarasowe winnice w szwajcarskim Lavaux czy tokajski region winiarski na Węgrzech, wszystkie te przykłady stanowią kanoniczną postać krajobrazu kulturowego, zgodną z zacytowaną powyżej definicją.

Jednocześnie należy przyznać, że obok tej ortodoksyjnej interpretacji (która zdaje się wykluczać zastosowanie kategorii w odniesieniu do krajobrazów przemysłowych) pojęcie krajobrazu kulturowego zmieniło się też w samym UNESCO, niewłaściwe byłoby zatem twierdzenie, że pozostaje zakorzenione w swojej pierwotnej, czyli rolnej, matrycy.

Ewolucja pojęcia krajobrazu kulturowego

Już w 2002 roku, przy okazji spotkania warsztatowego UNESCO w Ferrarze, Peter Fowler zauważył, że nowa kategoria krajobrazów kulturowych w Konwencji powinna mieć szerszy zakres stosowania, „pojęcie krajobrazu kulturowego jest, zdaniem Komisji, synonimem krajobrazu rolniczego” i nadeszła pora na jego rozszerzenie o krajobrazy miejskie i krajobrazy przemysłowe⁴.

Postulat Petera Fowlera znalazł odzwierciedlenie w działaniach podejmowanych w kolejnych latach. W 2009 roku nadarzyły się co najmniej dwie okazje do dyskusji na temat krajobrazu kulturowego

biologiczne w wielu regionach świata³. Choćby to były plantacje kawy na Kubie, pola ryżowe na Filipinach, winnice na tarasach w Lavaux w Szwajcarii czy region winiarski Tokaj w Węgry, wszystkie te przykłady stanowią kanoniczną postać krajobrazu kulturowego, zgodnie z definicją, którą tu przywołujemy.

W tym samym czasie, kiedy to UNESCO rozszerzało pojęcie krajobrazu kulturowego, w Polsce również doszło do zmian. W 2009 roku, podczas konferencji w Warszawie, doszło do rozszerzenia pojęcia krajobrazu kulturowego o krajobrazy przemysłowe i miejskie. W tym samym czasie, kiedy to UNESCO rozszerzało pojęcie krajobrazu kulturowego, w Polsce również doszło do zmian. W 2009 roku, podczas konferencji w Warszawie, doszło do rozszerzenia pojęcia krajobrazu kulturowego o krajobrazy przemysłowe i miejskie.

L'evoluzione de la notion de paysage culturel

Déjà en 2002, à l'occasion d'un workshop de l'UNESCO à Ferrare, Peter Fowler a fait noter que la nouvelle catégorie des paysages culturels au sein de la Convention aurait dû envisager un plus grand espace d'application, que « la notion de paysage culturel est, par la Commission, un synonyme de paysage rural » et qu'il était temps d'élargir cette notion pour comprendre les paysages urbains et les paysages industriels⁴.

Cette invitation de Peter Fowles a été recueillie dans les années suivantes. En 2009 il y eut au moins 2 occasions de débat sur le paysage culturel référé aux espaces urbains: la publication du rapport « Managing cities and the historic urban landscape »⁵ et le colloque sur les paysages urbains historiques de Bordeaux en 2009⁶. L'approche utilisée dans les deux colloques a des implications importantes pour notre sujet. Parmi les enseignements qu'on peut tirer du séminaire de Bordeaux, je me limite à signaler les suivants principes :

- Le paysage culturel doit être conçu comme un processus, et non comme un objet;
- Le changement est inhérent au caractère processuel du paysage culturel ;
- La protection d'un paysage culturel ne peut être conçue en termes de préservation statique; étant donné que dans la notion de paysage culturel est intrinsèque une dynamique de transformation, le projet de protection doit nécessairement incorporer

w kontekście przestrzeni miejskich – publikacja raportu „Managing cities and the historic urban landscape”³ i kolokwium na temat zabytkowych krajobrazów miejskich Bordeaux w 2009 roku⁶. Podejście zaproponowane w trakcie obydwu wydarzeń niesie za sobą istotne implikacje dla poruszanego przez nas tematu. Spośród wniosków, które można wyciągnąć z seminarium w Bordeaux, ograniczę się do wymienienia następujących:

- Krajobraz kulturowy powinien być postrzegany jako proces, a nie jako przedmiot;
- Zmiana jest cechą właściwą dla krajobrazu kulturowego jako procesu;
- Ochrona krajobrazu kulturowego nie może ograniczać się do zachowania go w niezmiennej formie; ze względu na to, że w pojęcie krajobrazu kulturowego wpisana jest dynamika przemian, projekt ochrony powinien uwzględniać i zapewniać możliwość zmian. Zaprzeczając zmianom lub usuwając je, wykluczamy podstawową cechę, jaką jest autentyczność krajobrazu kulturowego jako krajobrazu żywego.

Przykłady paradygmatycznego zastosowania tych zasad ucieleśniają dwa krajobrazy przemysłowe, które nie zostały jeszcze wpisane na listę – ich kandydatury są rozważane. To krajobrazy, które dowodzą możliwości pogodzenia ochrony z przemianami.

4. Krajobraz przemysłowy Norrköping w Szwecji składa się z kompleksu fabryk wyrobów tekstylnych i papierniczych, którym nadano nowe przeznaczenie związane z działalnością naukowo-badawczą, szkolnictwem wyższym, kulturą i rozrywką. Fabryka Flatiron przekształcona w Muzeum Pracy. Fot. M. Preite, 2005

4. Le paysage industriel de Norrköping en Suède est composé par un système d'usines de textile et de papeterie qui ont été reconverties pour l'accueil de nouvelles fonctions d'excellence dans les secteurs de la recherche, de la formation supérieure, de la culture et du loisir. Ici la reconversion de l'usine Flatiron en Musée du Travail. Phot. M. Preite, 2005

5. Znaczenie Norrköping nie tkwi jedynie w zaadaptowaniu budynków do nowych potrzeb, ale w projekcie rewitalizacji przestrzeni publicznej, który pozwolił na uspołecznienie dawnego krajobrazu przemysłowego. Widok na kładkę na rzece Strommel. Fot. M. Preite, 2005

5. L'intérêt pour Norrköping ne réside pas seulement dans l'« adaptive reuse » des bâtiments, mais plutôt dans le projet de réhabilitation de l'espace public qui a permis une socialisation de l'ancien paysage industriel : ici une passerelle à raz de l'eau sur la rivière Strommel. Phot. M. Preite, 2005

6. Norrköping – zachowanie wodospadów jako elementu krajobrazu miejskiego. Fot. M. Preite, 2005

6. Norrköping – la préservation des chutes d'eau comme élément du décor urbain. Phot. M. Preite, 2005

5

6

et sauvegarder cette aptitude au changement. Si on la nie, ou la supprime, on exclue un trait fondamental de l'authenticité du paysage culturel en tant que paysage vivant.

De ces principes on trouve une application paradigmatique dans deux exemples de paysages industriels qui ne sont pas encore inscrits, mais dont on souhaite la candidature et qui démontrent la possibilité d'harmoniser conservation et transformation.

Le paysage urbain de Norrköping en Suède est composé par un système d'usines de textile et de papeterie qui ont été reconverties pour l'accueil de nouvelles fonctions d'excellence dans les secteurs de la recherche, de la formation supérieure, de la culture et du loisir. L'intérêt de cette expérience ne réside pas seulement dans l'« adaptive reuse » des bâtiments (ill. 4), mais plutôt dans le projet de réhabilitation de l'espace public ; le prolongement des parcours sur les quais à raz de l'eau (ill. 5), la création d'un réseau piétonnier qui multiplie les points de vue sur le

7

Krajobraz miejski Norrköping w Szwecji składa się z kompleksu fabryk wyrobów tekstylnych i papierniczych, które zostały przekształcone i zyskały nowe przeznaczenie związane z działalnością naukowo-badawczą, szkolnictwem wyższym, kulturą i rozrywką. Znaczenie tej przemiany nie tkwi jedynie w zaadaptowaniu budynków do nowych celów („*adaptive reuse*”) (il. 4), ale w projekcie rewitalizacji przestrzeni publicznej. Poszerzenie tras o nabrzeża (il. 5), stworzenie sieci ciągów pieszych obfitujących w punkty widokowe na rzekę Strommel (il. 6), otwarcie przestrzeni magazynowych, do których wstęp był wcześniej zabroniony, pozwoliło na uspołecznienie dawnego krajobrazu przemysłowego, który pomimo pewnych zmian nie zatracił wyglądu przestrzeni produkcyjnej⁷.

Ponowne wykorzystanie przestrzeni przemysłowego miasta Tampere w Finlandii oparte zostało na tych samych zasadach: projekt przekształcenia kompleksu Finlayson miał na celu stworzenie „miasta w mieście”, przy zachowaniu piętna odcisniętego przez dawną działalność produkcyjną prowadzoną w tych obiektach⁸ (il. 7).

Krajobraz górniczy i paradoks dziedzictwa

Wpis Zagłębia Górniczego Nord-Pas de Calais stał się okazją do postawienia sobie pytania, jakie korzyści przyniosła ta dyskusja w przypadku krajobrazu górniczego i czy można rozszerzyć refleksje na temat miejskich krajobrazów przemysłowych o krajobraz górniczy? Odpowiedź będzie stosunkowo złożona, przede wszystkim ze względu na to, że krajobraz górniczy jest najczęściej krajobrazem odrębnym, czymś

Strommel (ill. 6), l'ouverture au public des espaces de stockage dont l'accès était interdit, ont permis une socialisation de l'ancien paysage industriel qui, malgré certaines transformations, n'a pas terni son image d'espace de production⁷.

La réutilisation de la ville industrielle de Tampere en Finlande a suivi les mêmes principes : le projet de reconversion du complexe de Finlayson vise la création d'une « ville dans la ville » sans renier l'empreinte laissée par l'ancienne activité productive des lieux⁸ (ill. 7).

Le paysage minier et le paradoxe patrimonial

L'inscription du Bassin Minier Nord-Pas de Calais est l'occasion pour s'interroger si le paysage minier a bénéficié de ce débat, et si l'on peut élargir au paysage minier les mêmes réflexions faites à l'égard des paysages industriels urbains. La réponse est assez complexe à donner, surtout du fait que le paysage minier est, le plus souvent, un paysage à part, une sorte de « troisième paysage » : il n'est plus un paysage rural parce que la mine a fini par soumettre à sa logique et à ses impératifs le système agricole précédent, mais il est assimilable à un espace urbain seulement en partie, dans la mesure où on y associe les villages ouvriers créés par les compagnies minières aux sites d'exploitation.

Le paysage minier est, peut-être, le paysage qui correspond le moins à la définition officielle de « paysage culturel évolutif » : « un paysage vivant... étroitement associé au mode de vie traditionnel et dans lequel le processus évolutif continue »⁹. Or, le paysage minier n'est pas un paysage de la continuité ; il n'est pas associé au mode de vie traditionnel et, en général, il n'est pas un paysage vivant. Ce n'est pas un fruit de transformations lentes et progressives comme celles qui ont façonné les paysages agraire, car il constitue, comme Barry Trinder a remarqué, un processus d'accélération historique dont les étapes sont enchaînées par des ruptures, par des discontinuités, plus que par le pas régulier d'une lente évolution : paysage préindustriel (ou paysage rural), paysage industriel (en activité), paysage industriel en abandon, sont les trois couches d'une stratification (ou d'un palimpseste) qui exige un remarquable effort d'interprétation

w rodzaju „trzeciego krajobrazu” – nie jest to krajobraz rolniczy, ponieważ kopalnia podporządkowała dotychczasowy system rolny swojej logice i swoim potrzebom, a do krajobrazu miejskiego jest podobny jedynie częściowo, w zakresie, w jakim można z nim skojarzyć robotnicze miasteczka stworzone przez spółki górnicze w pobliżu miejsc wydobywania.

Krajobraz górniczy uznać należy za krajobraz, który w najmniejszym stopniu odpowiada oficjalnej definicji „krajobrazu przekształcającego się w sposób organiczny”: „krajobrazu żywego (...) ściśle związanego z tradycyjnym trybem życia i którego ewolucja stale postępuje”. Nie jest zatem krajobrazem charakteryzującym się ciągłością; nie jest związany z tradycyjnym trybem życia i, ogólnie rzecz biorąc, nie jest krajobrazem żywym. W przeciwieństwie do krajobrazu rolnego nie jest owocem powolnych i stopniowych zmian, odzwierciedla bowiem, jak zauważył Barry Trinder, proces historycznego przyspieszenia, którego etapy poprzepłatane są załamaniami, przerwami; nie charakteryzuje się regularnym przebiegiem typowym dla powolnej ewolucji. Krajobraz przedprzemysłowy (lub rolny), krajobraz przemysłowy (w fazie aktywnej) i porzucony krajobraz przemysłowy to trzy warstwy złożonej struktury (czy też palimpsestu), która wymaga wyjątkowego wysiłku interpretacyjnego, aby „*recreate in the imagination the industrial landscape*” istniejący pierwotnie;¹⁰

pour « *recreate in the imagination the industrial landscape* » originaire¹⁰ ;

Le paysage minier n'est pas non plus un paysage traditionnel parce que le développement de l'activité minière a représenté un puissant facteur de modernisation économique et sociale ; le début de la mine est toujours le début d'un processus d'industrialisation qui altère et modifie de façon irréversible les précédents systèmes de production centrés sur l'agriculture. Enfin, ce n'est pas un paysage vivant parce que les sites miniers désaffectés sont difficiles à reconverter à d'autres utilisations.

Il y a un autre élément qui différencie le paysage minier des autres paysages (rural, urbain, etc.) : je le définirai comme le « paradoxe monumental ». Je veux dire que dans la patrimonialisation des mines très souvent se produit une métamorphose des valeurs, valeurs qui étaient négatives en phase opérationnelle, se transforment en valeurs positives une fois l'activité minière arrêtée.

Trois exemples traits aux mines italiennes donnent une évidente démonstration de cette transmutation :

- Etruscan Mine est le témoignage d'un investissement anglais en Toscane qui a échoué (ill. 8) : en 1902, contre l'avis des experts qui alertaient sur la pauvreté du gisement, Etruscan Mine a voulu créer un grand complexe d'exploitation qui a dû arrêter son activité sept ans après ; de ce « fiasco » économique restent aujourd'hui des imposantes ruines qu'on célèbre comme des monuments de l'industrie au lieu de les reconnaître pour ce qu'ils sont : des grands échecs dus à l'incompétence et à l'improvisation ;

7. Tampere – finlandzkie miasto przemysłowe, w którym krajobraz przemysłowy został zachowany poprzez przekształcenie dawnych budynków przemysłowych. Fot. M. Preite, 2011

7. Tampere – ville industrielle finlandaise où le paysage industriel a été préservé par la reconversion des anciens bâtiments industriels. Phot. M. Preite, 2011

8. Krajobraz Etruscan Mine w Toskanii jest świadectwem „gospodarczego fiaska”, nieudanej inwestycji. Pamiątką po niej są okazałe ruiny, postrzegane jako zabytki przemysłowe, choć powinno się je uznać za to, czym naprawdę są – symbolem porażki wynikającej z niekompetencji i improwizacji. Fot. M. Preite, 2002

8. Etruscan Mine Landscape en Toscane est le témoignage d'un grand “fiasco” économique, d'un investissement qui a échoué. De ce « fiasco » économique restent aujourd'hui d'imposantes ruines qu'on célèbre comme des monuments de l'industrie au lieu de les reconnaître pour ce qu'ils sont : des grands échecs dus à l'incompétence et à l'improvisation des investisseurs. Phot. M. Preite, 2002

Krajobraz górniczy nie jest też krajobrazem tradycyjnym, ponieważ rozwój działalności górniczej stanowił istotny czynnik gospodarczej i społecznej modernizacji; początek wydobywania jest zawsze początkiem procesu uprzemysłowienia, który w nieodwracalny sposób przekształca i zmienia poprzednie systemy produkcji skupione na rolnictwie. Wreszcie nie jest to krajobraz żywy, ponieważ nieużywane obiekty górnicze trudno przekształcić w celu zmiany przeznaczenia.

Jest jeszcze jeden element, który odróżnia krajobraz górniczy od pozostałych typów krajobrazu (wiejskiego, miejskiego itd.) – określiłbym go mianem „paradoксу zabytkowości”. Elementem procesu uznawania kopalń za dziedzictwo jest bardzo często przemiana wartości – wartości, które w czasie prowadzenia działalności były postrzegane jako negatywne, zmieniają się w wartości pozytywne po jej zaprzestaniu.

Trzy włoskie kopalnie są wyraźnym przykładem tej przemiany:

- Etruscan Mine jest świadectwem nieudanej angielskiej inwestycji w Toskanii (il. 8): w 1902 roku, wbrew opiniom ekspertów alarmujących

- à Monteponi, en Sardaigne, les institutions pour la protection du patrimoine n'ont pas hésité à classer les couches stratiformes de fanges rouges produites par le traitement des minerais extraits (plomb, zinc, etc.) (ill. 9) ;
- à Montieri, en Toscane, les « roste » bénéficient d'une protection similaire (ill. 10). Ce sont les résidus d'un processus de torréfaction en plein air du cuivre, nommé « procédé Conedera » du nom de l'inventeur et qui endommageait toutes les surfaces agricoles aux alentours.

Dans les trois exemples cités on assiste à une déconcertante transmutation des valeurs : dans le premier cas, un investissement fini littéralement en « ruine » est devenu un monument de l'industrie ; dans les deux autres, ce qui constitue une brutale vexation de l'environnement, un dégât de ses qualités naturelles, est devenu un témoignage impérissable des anciennes méthodes de production minière et on lui attribue une valeur esthétique, que les anciens exploitants ont involontairement générée.

Ces nouvelles valeurs « non intentionnelles » sont des exemples du « paradoxe patrimonial » propre au paysage minier et peuvent ajouter une dimension supplémentaire à une notion de paysage culturel, qui a déjà évolué dans le temps. Il ne faut

9. W Monteponi, na Sardynii, instytucje zajmujące się ochroną dziedzictwa nie wahały się uznać za zabytek hałd czerwonego szlamu powstałego w wyniku obróbki wydobywanych złóż (ołowiu, cynku itd.). W przeszłości obróbka ta stanowiła prawdziwą katastrofę dla środowiska. Fot. M. Preite, 2012

9. A Monteponi, en Sardaigne, les institutions pour la protection du patrimoine n'ont pas hésité à classer les couches stratiformes de fanges rouges produites par le traitement des minerais extraits (plomb, zinc, etc.). En passé ce traitement constituait un vrai désastre pour l'environnement. Phot. M. Preite, 2012

10. W Montieri, w Toskanii, podobną ochroną objęte są „roste”. Są to pozostałości procesu spalania miedzi na świeżym powietrzu, który wpłynął negatywnie na wszystkie obszary rolnicze w okolicy. Fot. M. Preite, 2004

10. A Montieri, en Toscane, les « roste » bénéficient d'une protection similaire. Ce sont les résidus d'un processus de torréfaction en plein air du cuivre et qui endommageait toutes les surfaces agricoles aux alentours. Phot. M. Preite, 2004

11. Krajobraz Blaenavon, na południu Walii, jest świadectwem międzynarodowego znaczenia regionu pod względem hutnictwa żelaza i wydobywania węgla pod koniec XVIII i na początku XIX wieku. Fot. M. Preite, 2006

11. Le paysage de Blaenavon, au sud du Pays de Galles, témoigne de l'importance internationale de la région en matière de sidérurgie et d'exploitation du charbon à la fin du XVIIIe siècle et au début du XIXe. Phot. M. Preite, 2006

o znikomości złóż, powstał tu wielki kompleks wydobywczy, który po siedmiu latach musiał zakończyć działalność; pamiątką po tym gospodarczym fiasku są okazałe ruiny, postrzegane dzisiaj jako zabytki przemysłowe, choć powinno się je uznać za to, czym naprawdę są – symbolem porażki w wyniku niekompetencji i improwizacji;

- w Monteponi, na Sardynii, instytucje zajmujące się ochroną dziedzictwa nie wahały się uznać za zabytek hałd czerwonego szlamu powstałego w wyniku obróbki wydobywanych złóż (ołowiu, cynku itd.) (il. 9);
- w Montieri, w Toskanii, podobną ochroną objęte są „roste” (il. 10) – pozostałości procesu spalania miedzi na świeżym powietrzu (zwanego od nazwiska wynalazcy „procesem Conedera”), który wpłynął negatywnie na wszystkie obszary rolnicze w okolicy.

We wszystkich trzech zacytowanych przykładach mamy do czynienia z transmutacją wartości – w pierwszym przypadku inwestycja, która dosłownie doprowadziła do „ruiny”, stała się zabytkiem przemysłu; w dwóch pozostałych przypadkach to, co stanowi brutalny atak na otoczenie, zniszczenie jego naturalnych walorów, stało się wiekopomnym świadectwem dawnych metod działalności górniczej i przypisuje mu się walory estetyczne, wytworzone w niezamierzony sposób przez firmy prowadzące działalność wydobywczą.

Te nowe, „niezamierzone” walory są przykładami „paradoksu dziedzictwa” właściwego dla krajobrazu górniczego i mogą nadać dodatkowy wymiar pojęciu krajobrazu kulturowego, które stale ewoluuje. Nie należy zapominać, że pod wpływem Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, przyjętej we Florencji (2000), wprowadzono zasadę, że krajobraz może być uznany za dziedzictwo i objęty ochroną niezależnie od tego, czy jest wyjątkowy lub zabytkowy, zatem krajobraz kulturowy może mieć całkiem zwyczajny wygląd. W ocenie krajobrazów górniczych posunięto się o krok dalej – charakter krajobrazowy posiadają zarówno obszary zwyczajne, jak i obszary zdewastowane przez działalność górniczą, gdzie zniszczenia, skażenia i inne negatywne skutki wydobywania nabierają pozytywnego znaczenia, stanowiąc tożsamościowy punkt zaczepienia, historyczne świadectwo i wartość estetyczną.

11

pas oublier que sur l'impulsion de la Convention Européenne de Florence (2000) on a admis le principe que le paysage puisse être reconnu et protégé indépendamment du fait d'être exceptionnel ou monumental et, donc, qu'un paysage culturel puisse bien avoir une apparence tout à fait ordinaire. L'appréciation des paysages miniers fait accomplir un pas ultérieur : le caractère de paysage s'élargit des territoires ordinaires aux territoires ravagés par l'exploitation minière où les dégâts, les contaminations et d'autres signes négatifs se transmutent en facteurs positifs d'accroche identitaire, de témoignage historique et de qualité esthétique.

Quel paysage culturel pour le Bassin Minier Nord-Pas de Calais ?

Comment ces considérations sont intervenues dans l'inscription du Bassin Minier à la WHL ? Leur reflet est de toute évidence du moment que pour la première fois un paysage minier s'inscrit à plein titre dans la catégorie des « paysages culturel évolutifs », à savoir de paysages vivants et appelés à jouer un rôle actif dans la société contemporaine. C'est là le mérite fondamental d'une candidature qu'à son début inquiétait beaucoup pour l'ampleur du paysage proposé. Aucun précédent d'une taille similaire n'était repérable dans les paysages miniers déjà inscrits. La comparaison mettait en évidence l'audace de la candidature proposée:

Jakim krajobrazem kulturowym jest Zagłębie Górnicze Nord-Pas de Calais?

W jaki sposób powyższe rozważania dotyczą wpisu francuskiego zagłębia górniczego na Listę światowego dziedzictwa? Wyrazem nowego podejścia jest bez wątpienia to, że po raz pierwszy wpis krajobrazu górniczego w pełni mieści się w ramach kategorii „krajobrazów przekształcających się w sposób organiczny”, czyli krajobrazów żywych, pełniących aktywną rolę we współczesnym społeczeństwie. To największa wartość merytoryczna wniesiona przez tę kandydaturę, wzbudzającą początkowo ogromne wątpliwości ze względu na rozmiar zgłoszonego obszaru. Wśród krajobrazów górniczych wpisanych na Listę UNESCO nie było bowiem krajobrazu o podobnej skali. Poniższe porównanie uwypukla jej zuchwały charakter:

- Krajobraz przemysłowy Blaenavon (2000, il. 11), gdzie Sidney Gilchrist Thomas wraz z kuzynem Percym Gilchristem opracowali metodę, która odegrała istotną rolę w wykorzystaniu minerałów żelaza wykazujących właściwości fosforyzujące w procesie powlekania żelaza, zajmuje obszar o wymiarach 6 na 8 km, czyli powierzchnię ok. 3290 ha, bez strefy buforowej;
- Krajobraz górniczy Kornwalii i Zachodniego Devonu (2006, il. 12), gdzie wprowadzono nowatorską metodę wypompowywania wody z kopalń (technologia znalazła zastosowanie na całym świecie w eksploatacji złóż górniczych), to kompleks składający się z 10 różnych obiektów (obiekty wydobywcze,

- *Blaenavon Industrial Landscape* (2000, ill. 11), où Sidney Gilchrist Thomas and Percy Gilchrist inventèrent le procédé « Thomas », qui fut d'une importance mondiale pour l'utilisation des minerais de fer phosphoreux dans l'aciérage, couvre un territoire de 6 sur 8 km, pour une superficie d'environ 3 290 hectares, sans zone tampon;
- *Cornwall Mining Landscape* (2006, ill. 12), où on a introduit l'usage novateur de la pompe à eaux d'exhaure (technologie qui a été exporté dans la planète pour exploiter les gisements miniers en profondeur, est un ensemble composé par 10 sites différents (lieux d'extraction, villages, infrastructures), mais qui ne composent pas un espace géographique continu ; la plus grand, celui de *Tamar Valley Mining*, s'élève à 4 087 hectares, sans zone tampon ;
- Le paysage minier de Falun (2001) a une extension de 44 hectares, auquel il faut ajouter 3 500 hectares de zone tampon ;
- La mine d'argent *Iwami Ginzan* (2007) au Japon couvre 440 hectares et plus 3 221 de zone tampon.

Dans le Bassin Minier Nord-Pas de Calais les biens inscrits couvrent une superficie de 3 943

12. Krajobraz górniczy Kornwalii i Zachodniego Devonu, gdzie wprowadzono nowatorską metodę wypompowywania wody z kopalń (technologia znalazła zastosowanie na całym świecie w eksploatacji głęboko osadzonych złóż), to kompleks składający się z 10 różnych obiektów (obiekty wydobywcze, miasteczka, infrastruktura), które nie stanowią ciągłej przestrzeni geograficznej. Fot. M. Preite, 2006

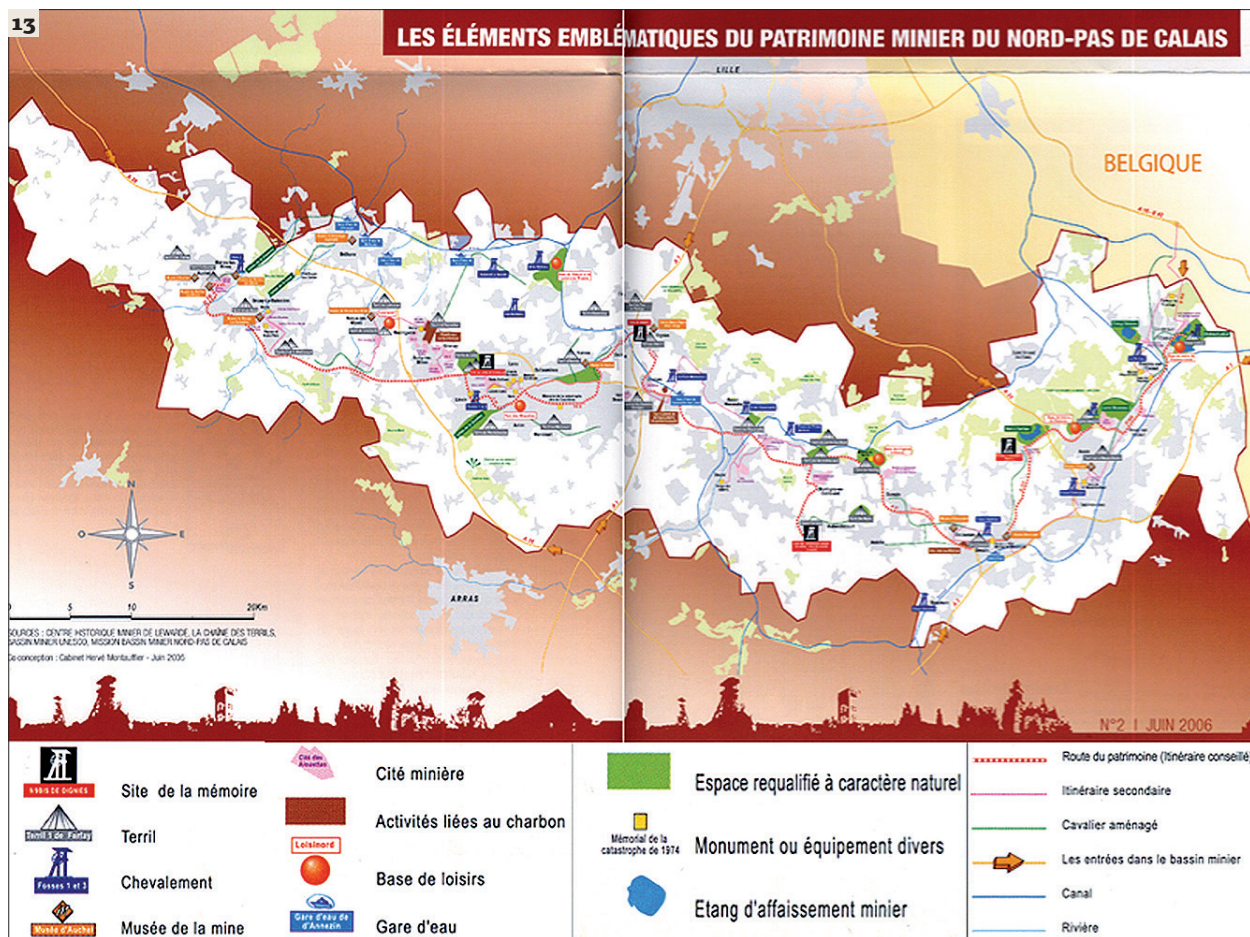
12. Cornwall and West Devon mining landscape, où on a introduit l'usage novateur de la pompe à eaux d'exhaure (technologie qui a été exporté dans la planète pour exploiter les gisements miniers en profondeur), est un paysage composé par 10 sites différents (lieux d'extraction, villages, infrastructures), mais qui ne composent pas un espace géographique continu. Phot. M. Preite, 2006

13. Zagłębie Górnicze Nord-Pas de Calais to wyjątkowy przykład krajobrazu kształtowanego przez trwające trzy stulecia (XVIII-XX w.) wydobywanie węgla. Wpis tego krajobrazu na Listę UNESCO, opierający się na kandydaturze seryjnej kilku obiektów w obrębie wspólnej strefy buforowej, obejmuje 353 elementy krajobrazu górniczego (dokumentacja kandydatury do wpisu na listę UNESCO)

13. Bassin Minier Nord-Pas de Calais : le Bassin offre un paysage remarquable façonné par trois siècles (XVIIIe au XXe siècle) d'extraction du charbon. L'inscription à l'UNESCO de ce paysage, qui repose sur la proposition d'une candidature sérielle de plusieurs biens à l'intérieur d'une commune zone tampon, inclut 353 éléments de patrimoine minier (Dossier de candidature à l'UNESCO)

14. Zagłębie Górnicze Nord-Pas de Calais: kopalnia w Oignies, szyby nr 9 i 9 bis. Fot. M. Preite, 2008

14. Bassin Minier Nord-Pas de Calais : Fosse de Oignies, Puits 9 et 9 bis. Phot. M. Preite, 2008

miasteczka, infrastruktura), które nie stanowią ciągłej przestrzeni geograficznej; największy obiekt, tj. *Tamar Valley Mining*, zajmuje 4087 ha, bez strefy buforowej;

- Krajobraz górniczy Falun (2001) to obszar o powierzchni 44 ha, obejmujący również 3500 ha strefy buforowej;
- Kopalnia srebra Iwami Ginzan (2007) w Japonii zajmuje powierzchnię 440 ha, przy czym strefa buforowa liczy 3221 ha.

W przypadku Zagłębia Górniczego Nord-Pas de Calais obiekty objęte wpisem zajmują powierzchnię 3943 ha, wszystkie znajdują się w obrębie rozległej strefy buforowej o powierzchni 18 804 ha (il. 13), z 353 elementami dziedzictwa górniczego, 17 szybami (il. 14 i 15), 124 miastami (il. 16 i 17), 87 gminami itd. W czasie seminarium ekspertów zorganizowanego w 2007 roku dyskusja skupiła się na niebywałych rozmiarach krajobrazu ubiegającego się o wpis.

Patrząc dzisiaj z dystansu, należy przyznać, że znaczenie wpisu nie tkwi (lub tkwi nie tylko) w jego gigantycznych rozmiarach, ale też w zdolności do pobudzenia całego historycznego obszaru wpisanego na Listę światowego dziedzictwa i nadania mu nowych funkcji społecznych. Hałdy stały się miejscem

hectares, tous situés à l'intérieur une vaste zone tampon de 18 804 hectares (ill. 13), qui inclut 353 éléments de patrimoine minier, 17 fosses (ill. 14, 15), 124 cités (ill. 16 et 17), 87 communes, etc. Pendant le séminaire d'experts organisé en 2007, le focus de la discussion était là : la dimension inouïe du paysage proposé pour l'inscription.

Avec le recul, aujourd'hui on peut bien admettre que la valeur de l'inscription ne réside pas (ou non seulement) dans sa taille gigantesque, mais ailleurs,

14

15

rozrywki (il. 18), 54 km nasypów zostało przekształconych w sieć alternatywnych ciągów pieszych. Rewitalizacja miast górniczych jest bardzo korzystnym rozwiązaniem nie tylko dla polityki mieszkaniowej w regionie, ale też dla szybów (stanowiących obiekty, które trudno przekształcić w miejsca o przeznaczeniu innym niż muzealne); pozostałe przykłady adaptacji do nowych funkcji: Métaphone w Oignies (il. 19), obiekt teatralny (Culture Commune) w Loos-en-Gohelle, park technologiczny związany z obrazem i obróbką cyfrową w Wallers Arenberg, Centrum Historii Górnictwa w Lewarde (il. 20).

Zagłębie Górnicze Nord-Pas de Calais jest zatem przykładem przekształcającego się krajobrazu kulturowego, który łącząc przemianę z ochroną, staje się prawdziwym żywym krajobrazem, jawiącym się już dziś jako punkt odniesienia dla przyszłych kandydatur i jako model, na którym powinny się wzorować wszystkie projekty przekształcenia krajobrazów górniczych.

Wnioski

Kandydatury krajobrazów górniczych z ostatnich lat napotykały wszakże liczne przeszkody na drodze do wpisu na Listę UNESCO. W przypadku Valle Salado de Añana (kandydatura z 2013 r.) i Górniczego krajobrazu kulturowego Erzgebirge/Krušnohoří (z 2015 r.) trudne okazało się wykazanie wyjątkowej wartości jako krajobrazu, czego efektem były głosy sprzeciwu.

W związku z krytycznymi opiniami dotyczącymi zastosowania kategorii krajobrazów kulturowych

dans la capacité de réactiver tout les patrimoine inscrit et de lui redonner de nouvelles fonctions sociales. Les terrils sont devenu lieux de loisir (ill. 18), 54 km de « cavaliers » ont été reconvertis dans un réseau de parcours alternatifs à la voirie ordinaire, la revitalisation des cités minières est le grand atout pour les politiques de l'habitat dans la Région et pour les fosses mêmes (qui constituent les sites les plus difficiles à réaffecter pour

des destinations qui ne soient pas celles muséales) on envisage des nouvelles fonctions : Métaphone à Oignies (ill. 19), un pole d'activité théâtrale (Culture Commune) à Loos-en-Gohelle, un pole technologique dédié à l'image et à son traitement numérique à Wallers Arenberg, le Centre Historique Minier de Lewarde (ill. 20).

Celui di Bassin minier Nord-Pas de Calais est donc un exemple de paysage culturel évolutif qui, tout en conjuguant transformation et conservation, se propose comme un véritable paysage vivant qui se pose d'ores et déjà en référence pour les candidatures à venir et comme un modèle auquel devront s'inspirer tous les projets de reconversion des paysages miniers.

15. Zagłębie Górnicze Nord-Pas de Calais: kopalnia w Loos en Gohelle, budynek służbowy. Fot. M. Preite, 2014

15. Bassin Minier Nord-Pas de Calais : Fosse de Loos en Gohelle, Bâtiment des recettes. Phot. M. Preite, 2014

16. Miasto-ogród Clochette w Douai, zbudowane przez Compagnie des mines d'Aniche, składające się z dwumieszkaniowych domów, stanowi wyjątkowy punkt odniesienia w 150-letniej historii inicjatywy patronackiej ze względu na swoją wysoką jakość architektoniczną i jako wyraz polityki społecznej przedsiębiorstwa. Fot. M. Preite, 2014

16. Cité jardin de la Clochette à Douai, construite par la Compagnie des mines d'Aniche ; composée par des maisons à deux logements, constitue une référence exceptionnelle dans le 150 ans d'initiative patronale par sa haute qualité architecturale et comme expression de la politique sociale de la compagnie. Phot. M. Preite, 2014

17. Miasto robotnicze Wallers Arenberg, przykład pawilonów mieszkalnych. Fot. M. Preite, 2014

17. Cité ouvrière de Wallers Arenberg, exemple d'habitat pavillonnaire. Phot. M. Preite, 2014

16

do górniczych krajobrazów przemysłowych niemieckie komitety ICOMOS i TICCIH zorganizowały w 2015 roku w Dortmundzie symposium¹¹, przy okazji zgłoszenia kandydatury Zagłębia Ruhry jako „przemysłowego krajobrazu kulturowego”. Spotkanie, w którym uczestniczyli najważniejsi eksperci z dziedziny krajobrazu przemysłowego, uwidoczniło główny problem dotyczący zgłaszanych kandydatur, a mianowicie fragmentaryczny i nieciągły charakter krajobrazu przemysłowego, który osłabia jego wizerunek krajobrazu zintegrowanego.

Powodów tej nieciągłości jest wiele. Na krajobrazy przemysłowe często składają się zabytki – główne

Conclusions

Toutefois il faut constater que quelques unes des récentes candidatures des paysages miniers ont rencontré pas mal d'obstacles. Valle Salado de Añana (candidat en 2013) et le Mining Cultural Landscape Erzgebirge/Krušnohoří (candidat en 2015) se sont heurtés à la difficulté de démontrer leur valeur exceptionnelle en termes de paysage et sont allés à la rencontre de brûlants échecs.

A la suite de ces criticités rencontrées dans l'application aux paysages industriels miniers de la catégorie des paysages culturels selon la définition de

17

18

atrakcje (*highlights*) i puste przestrzenie (*blank spaces*), występujące naprzemiennie. Krajobraz górniczy jest jeszcze bardziej specyficzny, ponieważ składa się z krajobrazu podziemnego, który jest ciągły, i krajobrazu naziemnego, który jest rozsiany i rozproszony. Ogólnie rzecz biorąc, fragmentaryczny charakter krajobrazu przemysłowego nasila się, jeśli jest wynikiem działalności nie jednego, ale kilku przedsiębiorstw.

Po zakończeniu spotkania wśród ekspertów przeważały opinie, że „kandydatura seryjna” wydaje się najskuteczniejszym sposobem pozwalającym na rozwiązanie problemu fragmentarycznego i nieciągłego charakteru krajobrazu przemysłowego. W celu

l’UNESCO, un symposium a été organisé à Dortmund en 2015 par ICOMOS Allemagne et TICCIH Allemagne¹¹ à l’occasion d’un projet de candidature de la « Ruhr Area » en tant que « industrial cultural landscape ». Cette rencontre, qui a vu la participation des experts majeurs du patrimoine industriel, a bien mis en évidence l’obstacle majeur au quel se heurtent les propositions de candidature, à savoir la nature fragmentaire et discontinue du paysage industriel qui ternit son image de paysage connecté.

Les raisons de cette discontinuité sont multiples. Très souvent les paysages industriels sont composés par une alternance de monuments – phare (*highlights*) et intervalles vides (*blank spaces*). Le paysage minier est encore plus particulier, parce qu’il se dédouble entre un paysage souterrain qui est continue, et un paysage de surface qui est éparpillé et dispersé. Plus en général l’aspect fragmenté du paysage industriel s’accroît quand il est résultat de plusieurs entreprises, au lieu d’être expression d’une seule compagnie qu’il a façonné.

En conclusions du colloque parmi les experts a prévalu l’opinion que la « candidature sérielle » était la solution la plus efficace à résoudre la nature fragmentée et discontinue du paysage industriel. Pour éviter que de ce morcèlement puisse surgir un paysage archipel (ou à « peau de léopard »), on a proposé

18. Hałdy nr 116 i 117 w Dourges. Fot. M. Preite na podstawie plakatu, 2014

18. Terril 116 et 117 à Dourges. Phot. M. Preite 2014 d’après une affiche

19. Métaphone w Oignies jest jednocześnie salą widowiskową i „instrumentem muzyki miejskiej”, gdyż jego ściany wydobywają i rozprzestrzeniają dźwięki na zewnątrz, ich uzupełnieniem jest z gra świateł. Fot. M. Preite, 2013

19. Le Métaphone réalisé à Oignies est à la fois une salle de spectacles et un “instrument de musique urbain” dont les façades produisent et diffusent des sons à l’extérieur, en liaison avec des jeux de lumière. Phot. M. Preite, 2013

20. Górnicze Centrum Historyczne w Lewarde, centrum interpretacji historii górnictwa w Zagłębiu Górniczym Nord-Pas de Calais. Fot. M. Preite, 2014

20. Centre Historique Minier de Lewarde, centre d’interprétation de l’histoire minière du Bassin Minier Nord-Pas de Calais. Phot. M. Preite, 2014

19

uniknięcia powstania w wyniku owego rozczłonkowania krajobrazu archipelagowego (lub tzw. „skóry leoparda”) zaproponowano połączenie i powiązanie wybranych obiektów konstrukcjami linearnymi (infrastrukturą drogową, kolejową, techniczną, energetyczną itd.). Takie rozwiązanie mogłoby stanowić kompromis między kandydaturą seryjną i kandydaturą krajobrazową, niemniej nie wydaje się być satysfakcjonującą odpowiedzią na najważniejsze nierozwiązane kwestie.

- Czy można dzisiaj interpretować dziedzictwo przemysłowe inaczej niż w wymiarze krajobrazu (zważywszy że rozmiar krajobrazu nie ma dłużej znaczenia, jako że nie da się rozpatrywać dziedzictwa bez krajobrazu, którego jest częścią);
- Co zrobić z obszarami eksploatowanymi, na których dobra kulturowe sąsiadują z działalnością gospodarczą?
- Jak zachować i chronić obszary, dopuszczając ich niezbędną modernizację?

Odpowiedź na te pytania jest niewątpliwie dużym wyzwaniem, podobnie jak stawienie czoła przemianie wartości i ich znaczenia – wartości negatywne stają się dziedzictwem, projekty ochrony muszą wpasować się w projekty przekształceń, krajobrazy „dziedzictwa” trzeba traktować jak „krajobrazy żywe” w dużym uproszczeniu, a tradycja (której nośnikiem jest dziedzictwo) ma szansę na przetrwanie tylko, jeśli jest w stanie odnawiać się, modernizować. Za odpowiedź niech posłuży nam stwierdzenie wyrażone przez wybitnego muzyka Gustawa Mahlera: „Zachowanie tradycji nie oznacza pilnowania zgłiszczy, które po niej pozostały, ale raczej ponowne wzniesienie ognia, który się pod nimi tli”. Oto zadanie, które stoi przed ekspertami w dziedzinie dziedzictwa – należy zatroszczyć się o ogień, nie koncentrować na zgłiszczach. ■

d'intégrer et connecter les sites sélectionnés par des structures linéaires (infrastructures routières, ferroviaires, techniques, énergétiques, etc.). Cette solution pourrait bien représenter un compromis entre la candidature sérielle et la candidature paysage, mais néan-

20

moins elle ne semble pas offrir une réponse efficace à ceux qui restent les grandes questions à résoudre.

- Si le patrimoine industriel s'interprète et se conçoit aujourd'hui à l'échelle du paysage (étant donné que la dimension du paysage n'est plus une option, parce qu'on ne peut plus concevoir le patrimoine sans le paysage qui le comprend) ;
- Comment gérer des territoires en activité, où cohabitent biens culturels et activités économiques ?
- Comment conserver et préserver tout en acceptant la nécessaire modernisation des territoires ?

C'est certainement un grand défi que de donner réponse à ces questions et de faire face à cette métamorphose des valeurs et de leur significations : valeurs négatives qui deviennent patrimoine, projets de conservation qui doivent s'imbriquer avec des desseins de transformation, paysages « héritages » qui doivent être gérés comme « paysages vivants », en forte synthèse, une tradition (dont le patrimoine est un véhicule) qui survit seulement si elle est capable de se renouveler, de se moderniser. Peut-être nous pouvons chercher une esquisse de réponse dans l'intuition qu'un grand musicien, Gustave Mahler, nous a transmis: « *Garder une tradition ne signifie pas surveiller les cendres qui en restent, mais plutôt réactiver le feu qui se cache en dessous* ». Voilà le rôle à venir pour les experts du patrimoine : s'adresser au feu et non aux cendres. ■

Prof. Massimo Preite – specjalista urbanistyki na Wydziale Architektury Uniwersytetu Florenckiego. Jako urbanista brał udział w opracowaniu masterplanu dla Herat (Afganistan) i strategicznego planu rozwoju kulturowego i turystycznego Mandalaj i powiązanych z nim zabytkowych miast (Mjanma). Jest też ekspertem w dziedzinie dziedzictwa przemysłowego: członkiem zarządu Międzynarodowego Komitetu Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego (*The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage TICCIH*), członkiem zarządu Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego (*European Route of Industrial Heritage ERIH*); prowadzi cykl wykładów pt. „Dziedzictwo przemysłowe: wiedza i projekt” na studiach magisterskich Erasmus Mundus w ramach kursu „Technika, dziedzictwo, obszary przemysłu: historia, waloryzacja, dydaktyka” (TPTI) na uniwersytetach w Evorze, Paryżu i Padwie.

Prof. Massimo Preite – professeur d'urbanisme au Département d'Architecture de l'Université de Florence. En tant que planificateur urbain, il a collaboré à l'élaboration du Masterplan pour Herat (Afghanistan) et au Plan directeur stratégique pour le développement culturel et touristique de Mandalay et ses villes historiques connexes (Myanmar). En tant qu'expert du patrimoine industriel, il est membre du conseil d'administration du Comité International pour la Conservation du Patrimoine Industriel (*The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage, TICCIH*), membre du conseil d'administration de la Route Européenne du Patrimoine Industriel (*European Route of Industrial Heritage, ERIH*) et professeur de « Patrimoine industriel : connaissance et projet » au master de Erasmus Mundus sur *Techniques, Patrimoines, Territoires de l'Industrie: Histoire, Valorisation, Didactique* (TPTI) auprès des universités d'Evora, Paris et Padoue.

Przypisy

- 1 Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa. Załącznik nr 3, WHC.13/01.
- 2 P. Fowler, *El Patrimonio Mundial y sus Paisajes Culturales: desafíos en el espacio, tiempo y gestion*, [w:] A. Luengo, M. Rössler, *Paisajes culturales del patrimonio mundial*, Ayuntamiento de Elche, Junio 2012.
- 3 N. Mitchell, M. Rössler, P.-M. Tricaud Pierre-Marie (autorzy/redaktorzy), *Krajobrazy kulturowe światowego dziedzictwa: praktyczny przewodnik ochrony i zarządzania*, zeszyt 26. światowego dziedzictwa, UNESCO, 2011, s. 19-20.
- 4 P. Fowler, *World Heritage Cultural Landscapes, 1992-2002: a Review and Prospect*, [w:] *Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation. Proceedings of Ferrara Workshop Cultural Landscapes 11-12 November 2012*, „World Heritage Papers” nr 7, UNESCO, 2003. Na przykładzie rolnej postaci krajobrazów kulturowych Ana Luengo wskazuje, że większość krajobrazów kulturowych jest formą przystosowania człowieka do środowiska naturalnego w związku z działalnością rolno-pasterską: rolnictwo, leśnictwo i hodowla zwierząt (wszystkie one składają się na tzw. trylogię rolną), które ukształtowały krajobrazy kulturowe – A. Luengo, M. Rössler, op. cit.
- 5 *Managing Historic Cities – Gérer les villes historiques*, „World Heritage Papers” nr 27, UNESCO, 2010.
- 6 *Historyczne krajobrazy miejskie: nowe zalecenia UNESCO do Konwencji ochrony światowego dziedzictwa*. Podsumowanie spotkań roboczych, zorganizowanych przez ICOMOS France i francuski komitet UNESCO, Bordeaux, 8-9 czerwca 2009 r.
- 7 M. Legnér, *Regeneration, Quarterization and Historic Preservation*, [w:] M. Legnér and D. Ponzini (red.), *Cultural Quarters and Urban Transformation*, Gotlandica förlag, Klintehamn 2009.
- 8 *Architectural Bureau Pussinen Oy, Future of the City: Finlayson*, Tampere [b.d.].
- 9 Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji światowego dziedzictwa..., jw.
- 10 B. Trinder, *The Making of the Industrial Landscape*, London 1982.
- 11 „Industrial Cultural Landscapes in the World Heritage Context”. Symposium zorganizowane przez ICOMOS Germany i TICCIH Germany, 26-27 lutego 2015 – Kokerei Hansa – Dortmund.

Notes

- 1 *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondiale. Annexe 3*, WHC.13/01.
- 2 P. Fowler, *El Patrimonio Mundial y sus Paisajes Culturales : desafíos en el espacio, tiempo y gestion*, paru dans A. Luengo y M. Rössler (edición a cargo de), *Paisajes culturales del patrimonio mundial*, Ayuntamiento de Elche, Junio 2012.
- 3 N. Mitchell, M. Rössler, P.-M. Tricaud (auteurs/rédacteurs), *Paysages culturels du patrimoine mondial: guide pratique de conservation et de gestion*, Cahiers 26 du patrimoine mondial, UNESCO, 2011, pp. 19-20.
- 4 P. Fowler, *World Heritage Cultural Landscapes, 1992-2002 : a Review and Prospect*, paru dans *Proceedings of Ferrara Workshop Cultural Landscapes 11-12 Novembre 2012*, *Cultural Landscapes : the Challenges of Conservation*, World Heritage Papers 7, UNESCO, 2003. Sur la dérivation agraire des paysages culturels Ana Luengo fait remarquer que la plupart des paysages culturels sont une adaptation de l'homme à l'environnement naturel sur la base de pratiques agro-pastorales : agriculture, sylviculture et élevage (dont l'ensemble compose ce qui est nommé la trilogie agraire) sont les principes qui ont modelé les paysages culturels – A. Luengo y M. Rössler, op. cit.
- 5 *Managing Historic Cities – Gérer les villes historiques*, World Heritage Papers 27, UNESCO, 2010.
- 6 *Paysages urbains historiques : u ne nouvelle recommandation de l'UNESCO à l'appui de la Convention du patrimoine mondial*, Synthèse des journées techniques, Journées organisées par ICOMOS France et la Convention France UNESCO, Bordeaux, les 8 et 9 juin 2009.
- 7 M. Legnér, *Regeneration, Quarterization and Historic Preservation*, [in:] M. Legnér and D. Ponzini (eds), *Cultural Quarters and Urban Transformation*, Gotlandica förlag, Klintehamn 2009.
- 8 *Architectural Bureau Pussinen Oy, Future of the City: Finlayson*, Tampere, without date.
- 9 *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondiale...*, op. cit.
- 10 B. Trinder, *The Making of the Industrial Landscape*, J.M. Dent & Sons Ltd., London 1982.
- 11 „Industrial Cultural Landscapes in the World Heritage Context”. Symposium hosted by ICOMOS Germany and TICCIH Germany, 26th – 27th February 2015 – Kokerei Hansa – Dortmund.

Bibliografia / Bibliographie

- Fowler P., *El Patrimonio Mundial y sus Paisajes Culturales: desafíos en el espacio, tiempo y gestión*, paru dans A. Luengo y M. Rössler (edición a cargo de), *Paisajes culturales del patrimonio mundial*, Ayuntamiento de Elche, Junio 2012.
- Fowler P., *World Heritage Cultural Landscapes, 1992-2002: a Review and Prospect*, paru dans Proceedings of Ferrara Workshop Cultural Landscapes 11-12 Novembre 2012, *Cultural Landscapes : the Challenges of Conservation*, World Heritage Papers 7, UNESCO, 2003.
- Legnér M., *Regeneration, Quarterization and Historic Preservation*, [in:] Legnér M., Ponzini D. (eds), *Cultural Quarters and Urban Transformation*, Gotlandica förlag, Klintehamn 2009.
- Managing Historic Cities – Gérer les villes historiques*, World Heritage Papers 27, UNESCO, 2010.
- Mitchell N., Rössler M., Tricaud P.-M. (auteurs/rédacteurs), *Paysages culturels du patrimoine mondial: guide pratique de conservation et de gestion*, Cahiers 26 du patrimoine mondial, UNESCO, 2011.
- Paysages urbains historiques : une nouvelle recommandation de l'UNESCO à l'appui de la Convention du patrimoine mondial*, Synthèse des journées techniques, Journées organisées par ICOMOS France et la Convention France UNESCO, Bordeaux, les 8 et 9 juin 2009.
- Preite M., "Du paysage industriel au Paysage culturel évolutif", *Industrial Patrimony*, n°19, 2008.
- Preite M., "Les défis du Bassin Minier Nord-Pas de Calais, paysage culturel évolutif", *Der Anschnitt, Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau*, 1-2, 2009.
- Preite M., "Le patrimoine industriel en Europe", *Patrimoine et architecture*, Cahier n° 21-22, Avril 2015.
- Preite M., "Rigenerazione urbana e patrimonio industriale in Europa", [in :] Ramello M. (ed.), *La riconversione del patrimonio industriale: il caso del territorio casalese nella prospettiva italiana ed europea*, Firenze 2013.
- Trinder B., *The Making of the Industrial Landscape*, J.M. Dent & Sons Ltd., London 1982.